	SADHU VASWANI MISSION'S St. Mira's College For Girls, Pune Autonomous (Affiliated to Savitribai Phule Pune University) Reaccredited by NAAC- A Grade, cycle 3 [ARTS, COMMERCE, SCIENCE ,BSc(Computer Science), BBA, BBA(CA)] 6,Koregaon Road,Pune-411001. [INDIA] Ph./Fax: 26124846; Email: office@stmirascollegepune.edu.in
KINDLE THE LIGHT	

PU/PN/AC/015/(1962)
College Code:- 013

3.4.4 Number of books and chapters in edited volumes / books published per teacher during the last five years

2018-2019 - 05

ST. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001 *

Principal Incharge
St. Mira's College for Girls

2018 - 3.4.4

ST. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS, PUNE

(AUTONOMOUS- AFFILIATED
TO
SAVITRIBAI PHULE PUNE UNIVERSITY)

2018-2019
FACULTY RESEARCH PUBLICATIONS IN CHAPTER IN BOOK/BOOKS

ST. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001 *

Jayati
Principal Incharge
St. Mira's College for Girls, Pune.

ST. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS PUNE FACULTY RESEARCH PUBLICATIONS (2018) CHAPTER IN BOOK							
Sr. No.	**Year**	**Department**	**Name of Faculty**	**Title of Paper/Chapter**	**Name of Book/Conference Proceedings**	**ISSN**	**Publisher**
1	2018	Marathi	Sangeeta Deshmukh	Paramparik Adhyapan Paddhati Aani Nave Pravah; Ek Tulanatmak Abhyas, pp. – 126-128	National Conference On Recent Research Trends In Literature, Languages & Social Sciences 31st JANUARY 2018	2394 5303	Harshvardhan Publications, Beed
2	2018	Sociology	Vaishali Joshi	Colonial Modernity and Classicization of Indian Music, pg. 101-106	Conference Proceeding National Seminar on "Indian Renaissance : A Reappraisal" February 16-17, 2018	978-81-838102-4-8	ICSSR, New Delhi
3	2018	Marathi	Sangeeta Deshmukh	"Effectiveness of Role Play Model in Marathi Subject Teaching"' pp. 63-66	Revisiting Language and Literature	978-81-92-8564-8-3	Modern College, Ganeshkhind, Pune
4	2018	Marathi	Sangeeta Deshmukh	Vedh Loksahityacha pp.	Ukhane ani mhani - shabdratnanachya khani' in Vedh Loksahityacha, Nov 2018 p.p 393-401	978-93-86651-18-1	SCion Publications,Pune
5	2018	Sociology	Vaishali Joshi	BOOK: Hindustani Classical Music : A study from sociological approach -		978-81-838102-4-8	Goyal Foreign Language Books

ST. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001 *

Jayak

Principal Incharge
St. Mira's College for Girls, Pune.

UGC Approved Refereed Journal Printing Area Jr.No.43053

SPECIAL ISSUE

International Multilingual Research Journal

ISSN 2394-5303

Printing Area

National Conference On Recent Research Trends In Literature, Languages & Social Sciences

31st January 2018

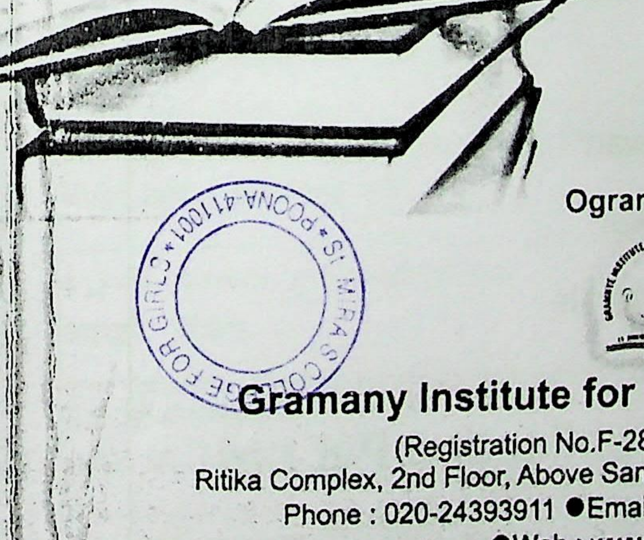

Chief Editor- Dr.Ramesh Warkhede

Editor- Shri. Shivram Chavan

Editor-Dr.Shobha Karekar

Editor-Dr.Mahalaxmi Morale

Ograinsed by

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS POONA-411001

Gramany Institute for Educational Excellence

(Registration No.F-28246 Dated 18-05-2011)

Ritika Complex, 2nd Floor, Above Sansakr School, Dhayri Phata Pune-411041

Phone : 020-24393911 ●Email: gramanye.institute@gmail.com

●Web : www.gramanye.com

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 4.002(IIJIF) | Printing Area™ International Research journal | January 2018 Special Issue | 01

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research Journal in Marathi, Hindi & English Languages

January 2018 Special Issue

Gramanye Institute for Educational Excellence

Dhayri Phata, Pune

Recent Research Trends in Literature, Languages and Social Sciences

Chief Editor:

Dr. Ramesh Warkhede

Asst. Editor :

Shri.Shivram Chavan

Dr. Shobha Karekar

Dr. Mahalakshmi Morale

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS POONA-411001

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

40) बालसाहित्य: एक वाङ्मयप्रकार
प्राचार्य डॉ. शोभा इंगवले, पुणे || 110

41) स्त्री उन्नतीमधील नियतकालिकांची भूमिका
योगेश किसन लिमन, पुणे || 114

42) पूर्णवाद उपासनेव्दारे उपासकाच्या व्यक्तिमत्त्व परिवर्तनाचा अभ्यास
सौ. उर्मिला प्रल्हाद अघोर, चिंचवड,पुणे || 117

43) मानवी जीवनास अपेक्षित अशी सार्थकता प्रदान करणारा पूर्णवादी ....
सौ.सुनिता सुभाष पिंपळगावकर, औरंगाबाद || 118

44) संघर्ष ग्रंथातील भारतीय समाजदर्शन
शरयू तुकारामपंत देशपांडे, औरंगाबाद || 120

45) स्त्रीवाद
कु. मेहेत्रे मनीषा प्रभाकर, राहुरी || 123

46) पारंपरिक अध्यापन पध्दती आणि नवे प्रवाह: एक तुलनात्मक अभ्यास
डॉ. संगिता देशमुख, पुणे || 126 – 128

47) सामाजिक संशोधनातील नवा प्रवाह :भारतातील भाकरीचे प्रश्न आणि.....
डॉ. दत्तात्रय चंद्रकांत वाबळे, डॉ. नंदकिशोर नानासाहेब उगले, || 128

48) वैदिक परंपरेतील विवाह संस्कार व पुर्णवादातील महत्त्व
सौ. सुषमा सुरेशराव कुलकर्णी, बीड || 133

49) मानवी विकासाचे उद्दिष्ट
रश्मी रविंद्र नागापूरकर, औरंगाबाद || 136

50) संस्कृती रक्षणातून पुसेगावचा विकास- एक संक्षिप्त अभ्यास
श्रीमंती सुनिता दिगवंरराव मोंढे || 141

51) मन: स्वास्थ्य एक समग्र अभ्यास
आरती चौधरी || 145

52) आजची पत्रकारिता
राजेंद्र बी इब्रामपुरे, पुणे || 147

St MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS POONA-411001
Principal Incharge
St. Mira's College for Girls, Pune.

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 4.002(IIJIF) | Printing Area™ International Research journal | January 2018 Special Issue | 0126

घेतली स्त्रीवादी इतिहास लेखनास सर्वसामान्यापणे सन १९९० नंतर महत्त्व प्राप्त झाले.

संदर्भ सुची.

१.लांजेवर, ज्योती.(२००५).भारतीय समाज आणि स्त्री. पुणे प्रकाशक, सुजाता प्रकाशन.

२.सदाशिव, सरकटे.(२०१२).स्त्रीवादी भूमिका व काव्य स्त्रीकोष. औरंगाबाद:कैलास पब्लिकेशन्स.

३.(२०१५). संपोधक, डिसेंबर

□□□

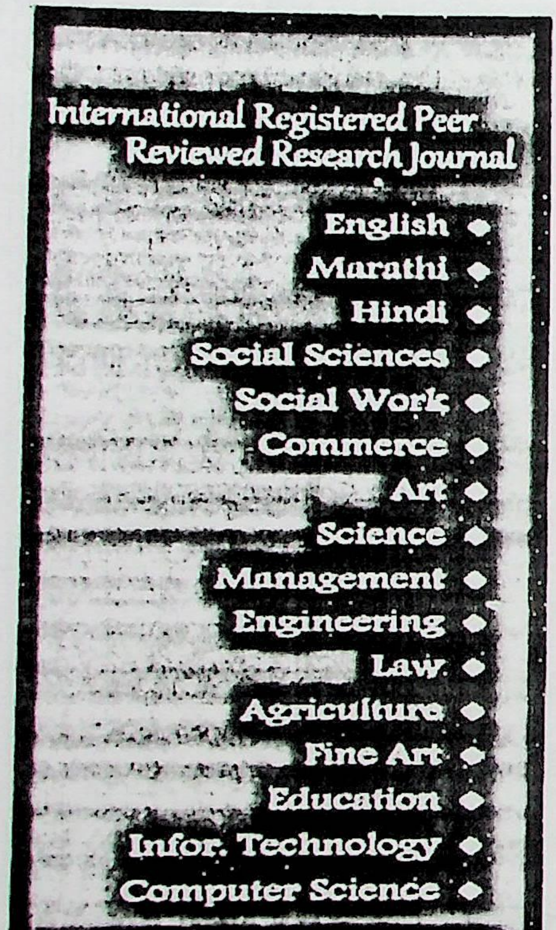

46

पारंपरिक अध्यापन पध्दती आणि नवे प्रवाह: एक तुलनात्मक अभ्यास

डॉ. संगिता देशमुख
संट मिराज कॉलेज फॉर गर्ल्स, पुणे

गोषवारा

शैक्षणिक प्रगतीसाठी शास्त्रीय पद्धतीने संशोधन होणे आवश्यक असते. अध्यापनाची नवी तंत्र, नव्या पध्दती, अध्यापन प्रतिमाने यांची परिणामकारकता अभ्यासण्याच्या दृष्टीने तसेच मराठी विषयाच्या पारंपरिक अध्यापन पध्दतीच्या तुलनेत भूमिकापालन अध्यापन प्रतिमान उपयुक्त ठरू शकते का? हे पडताळून पाहण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन महत्त्वाचे आहे.

शिर्षशब्द: उद्दिष्टये, परिकल्पना, भूमिका पालन अध्ययन प्रतिमान, मराठी, शून्य परिकल्पना

प्रास्ताविक:

शिक्षण प्रक्रिया गतिमान करण्यासाठी संशोधनाची गरज निर्माण होते. शैक्षणिक प्रगतीसाठी उपकारक अशा बाबी लक्षात घेऊन त्यावर शास्त्रीय पद्धतीने संशोधन होणे आवश्यक असते. संशोधनातून प्राप्त होणारे निष्कर्ष हे शिक्षण प्रक्रियेस प्रगतीच्या दिशेने जाण्यास मदत करतात. मराठी विषयाच्या अध्यापनात वैविध्यता, नाविन्यता आणण्यासाठी विविध अध्यापन पद्धतींचा, तंत्रांचा वापर करणे, अध्यापनात वेगवेगळे प्रयोग करणे गरजेचे आहे, त्यांची परिणामकारकता तपासून पाहणे गरजेचे आहे.

संशोधनाचे महत्त्व:

पारंपरिक अध्यापन पध्दतींच्या तुलनेत अध्यापनाची नवी तंत्रे, नव्या पध्दती, अध्यापन प्रतिमाने यांची परिणामकारकता अभ्यासण्याच्या दृष्टीने तसेच मराठी विषयाच्या पारंपरिक अध्यापन पध्दतीच्या तुलनेत

भूमिकापालन अध्यापन प्रतिमान उपयुक्त ठरू शकते का? हे पडताळून पाहण्याच्या दृष्टीने प्रस्तुत संशोधनाचे महत्व आहे.

संशोधन परिकल्पना :

•संशोधन परिकल्पना :

भूमिकापालन प्रतिमानाद्वारे अध्यापनामुळे विद्यार्थ्यांच्या मराठी विषयाच्या उत्तर चाचणीमधील संपादनात वाढ होते.

• शून्य परिकल्पना :

भूमिकापालन प्रतिमानाद्वारे अध्यापनामुळे विद्यार्थ्यांच्या मराठी विषयाच्या पूर्वचाचणी व उत्तर चाचणीच्या मध्यमानात सार्थ फरक पडत नाही.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

१. भूमिकापालन प्रतिमानास अनुरूप घटक निवडण्यासाठी पाठयपुस्तकाचे विश्लेषण करणे.

२. भूमिकापालन प्रतिमानाद्वारे अध्यापन करण्यासाठी पाठटाचण तयार करणे.

३. भूमिकापालन प्रतिमानाद्वारे अध्यापन करणे व पारंपरिक अध्यापन पध्दतीच्या तुलनेत त्याची परिणामकारकता तपासणे.

४. भूमिकापालन प्रतिमानाबाबत विद्यार्थ्यांच्या प्रतिक्रिया अभ्यासणे.

न्यादर्श :

प्रस्तुत संशोधन अभ्यासासाठी न्यादर्श म्हणून तीन शाळांची निवड सुगम यादृच्छिक नमुना निवड पद्धतीने केली. संबंधित शाळांमधील ३०० विद्यार्थ्यांची निवड सहेतुक नमुना निवड पद्धतीने केली.

संशोधन अभिकल्प:

प्रस्तुत संशोधनासाठी समतुल्य गट पूर्वोत्तर चाचणी या अभिकल्पाची निवड केली.

माहितीचे संकलन :

पडताळा सूचीच्या साहाय्याने भूमिकापालन प्रतिमानास अनुरूप घटकांची निवड करण्यात आली. संशोधन परिकल्पनेच्या परीक्षणासाठी पूर्व व उत्तर संपादन चाचणीतील गुण विचारात घेतले. विद्यार्थ्यांच्या दृष्टिकोनातून भूमिकापालन प्रतिमानाची परिणामकारकता अजमविण्यासाठी प्रत्याभरण प्रश्नावलीचा उपयोग केला.

संख्याशास्त्रीय तंत्र :मध्यमानांतील फरकाची सार्थकता तपासण्यासाठी टीजश परीक्षिकेच्या साहय्याने माहितीचे विश्लेषण करण्यात आले.

संशोधन कार्यवाहीचा ओघतक्ता :

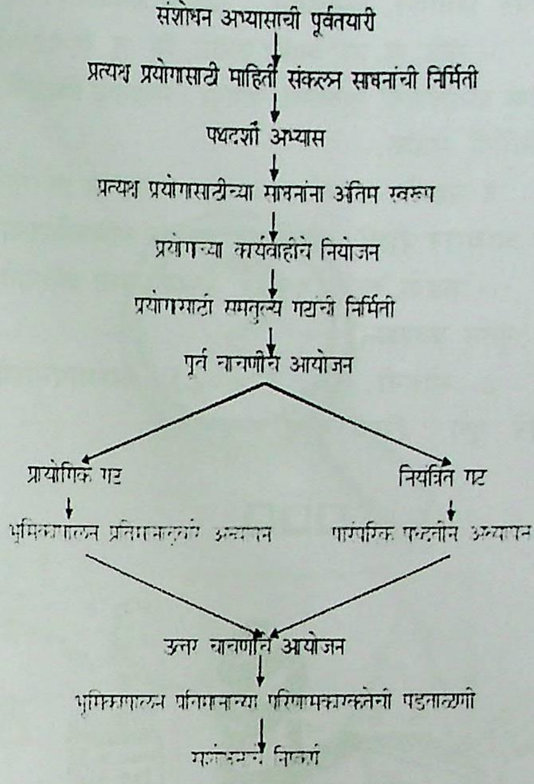

संशोधनाचे प्रमुख निष्कर्ष:

१. इयत्ता नववीच्या मराठी विषयाच्या पाठयपुस्तकात भूमिकापालनाद्वारे अध्यापनास अनुरूप पाठांचा समावेश आहे.

२. भूमिकापालन प्रतिमानाच्या पदबंधानुसार मराठी विषयाची पाठटाचणे काढता येतात.

३. शैक्षणिक संपादनाच्या संदर्भात भूमिकापालन प्रतिमान हे पारपरिक अध्यापन पद्धतीपेक्षा अधिक परिणामकारक आहे.

४. विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादन वाढीसाठी भूमिकापालन तंत्र उपयुक्त आहे.

संदर्भ

१ कुंडले, म. बा. (१९९४). अध्यापन शास्त्र आणि पद्धती. पुणे : व्हीनस प्रकाशन.

२ घोरमोडे, क. कृ. (२००८). मराठी अध्यापन पद्धती. नागपुर : विद्या प्रकाश

३ पाटील, वा. भा. (२००६). संशोधन पद्धती.

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS ★ POONA-411001 ★

पुणे : प्रशांत पब्लिकेशन्स.

४ पाटील, गी. स. (२००७). भूमिकापालन अध्यापन प्रतिमान. कोल्हापूर : फडके प्रकाशन

५ मुळे, रा. शं. आणि उमाठे, वि. तु. (१९८७). शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्त्वे. नागपूर : महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ.

६ महाले, सं. रा. (२००५). अध्यापन प्रतिमाने आणि अध्ययन शैली. औरंगाबाद :युनिक पब्लिकेशन्स.

७ फडके, वा. (१९९४). अध्यापनाची प्रतिमाने. पुणे : नुतन प्रकाशन.

८ सोहनी, चि. (२००८). अध्यापनाची प्रतिमाने. पुणे : नित्य नूतन प्रकाशन.

□□□

Vidyawarta

ST. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001 *

47

सामाजिक संशोधनातील नवा प्रवाह :भारतातील भाकरीचे प्रश्न आणि विचारप्रणाली

डॉ. दत्तात्रय चंद्रकांत वावळे
साहेबराव शंकरराव ढमढेरे महाविद्यालय
तळेगाव ढमढेरे, पुणे

डॉ. नंदकिशोर नानासाहेब उगले
अनंतराव पवार महाविद्यालय,
पिरंगुट, पुणे.

****

गोषवारा

''आधुनिक युग हे विचारांचे युग आहे. विचारांचे आघात आणि परिणाम मानवाच्या मनावर होतात. समुहाच्या मनावर होतात तो समूह विशिष्ट विचारांचा गुलाम होतो. त्याचप्रमाणे विचारप्रणाली परिवर्तनाचे देखिल साधन आहे. माहिती तंत्रज्ञानातील क्रांतीमुळे नोकरदवर्ग आर्थिक दृष्टीने सधन झाला. विचारांची व्यापकता कमी होऊन आत्मकेंद्री जीवन जगण्याची सवय भांडवलशाही आणि जागतिकीकरणाच्या प्रभावाने मध्यमवर्गात निर्माण झाली. हा वर्ग स्वत:ला सामाजिक संघर्षापासून दूर ठेवण्याचा हिरिरीने प्रयत्न करत असल्याने दिसून येते. सद्यस्थितीत हा वर्ग कोणत्याही एका विचारप्रणालीशी बांधिल नाही. भारतात आर्थिक सुबत्ता असलेला वर्गच राजकारणात सक्रिय आहे. समाजातील विविध सत्ता स्थानांचा उदगाता हा वर्ग आहे. भारतीय समाज हा धार्मिक आणि आध्यात्मिक भावनेने प्रेरित झालेला असल्याने धार्मिक संस्थानांच्या माध्यमातून आपली विचारधारा जनमाणसावर रूजविण्याचे काम हा वर्ग करतो. शिक्षणसंस्था देखिल याला अपवाद नाहीत विचारांचे खरे मूळ हे भाकरीत असते. पोटाची भूक ही मानवाला संघर्षप्रवण बनवते. भाकरी

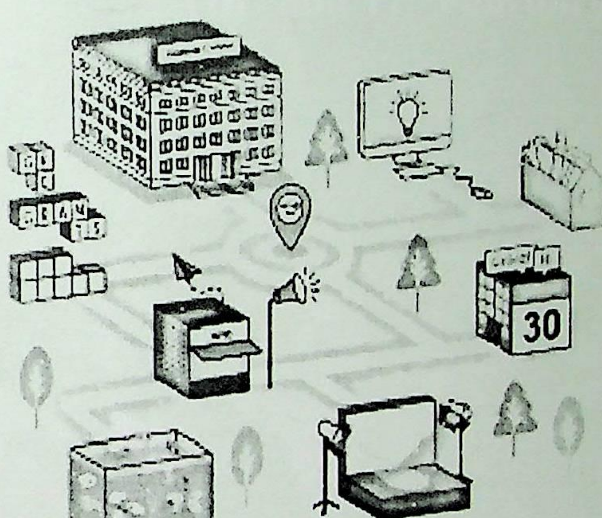

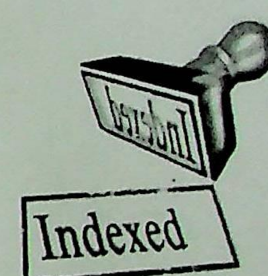

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS POONA-411001

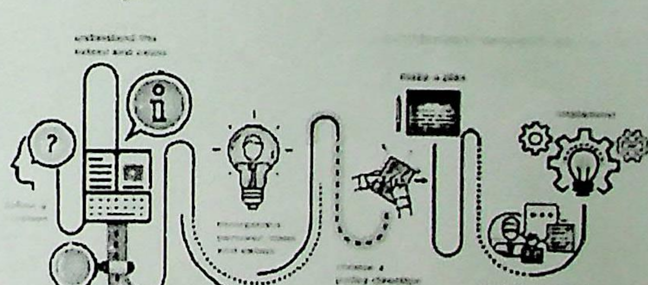

Published By

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Beed-431 126
(Maharashtra) Mob.09850203295
E-mail: vidyawarta@gmail.com
www.vidyawarta.com

ISSN 2394-5303

Shikshana Prasaraka Mandali's

Sir Parashurambhau College

Tilak Road, Pune-30

NAAC Accredited 'A+'
(Affiliated to the Savitribai Phule Pune University, Pune-7)

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES AND LANGUAGES

Proceedings of Two-day National Seminar on

lian Renaissance : A Reappraisal

(16th and 17th February 2018)

Sponsored by
INDIAN COUNCIL Of Social Science Research (ICSSR), New Delhi.

S. P. Mandali's

Sir Parashurambhau College, Pune 30

Proceeding of National Seminar on 'Indian Renaissance : A Reappraisal'

(16th and 17th February 2018)

Organized by

Dept. of Language and Social Science

S.P. College Pune 30

Affiliated with

Savitribai Phule Pune University, Pune

Editor

Dr. Sopan Shende

Asso. Prof. and Head,

Department of History

Sir Parashurambhau College, Pune

Sponsored by

ICSSR

POONA-411001

ISBN : 978-81-938102-4-8

Proceeding of National Seminar on
'Indian Renaissance – A Reappraisal'
(February 16 and 17, 2018)

Organized by
S.P. College Pune
Affiliated with
Savitribai Phule Pune University, Pune

Editor
Dr. Sopan Shende
Asso. Prof. and Head,
Department of History
Sir Parashurambhau College, Pune 411 030

Publisher
Dr. Dilip N. Sheth,
Principal
Sir Parashurambhau College,
Pune 411 030

St MIRA'S COLLEGE POONA-411001

© Principal, Sir Parashurambhau College,
Pune 411 030

Printed at
Maitri Publication
Hadapsar, Pune 411 028

INDEX

१	सुधाकर यादव	भारतीय कला आणि कला परिवर्तने । ९
२	डॉ सूर्यनारायण रणसुभे	हिंदी के नवजागरणपरक साहित्य का पुनरावलोकन । १५
३	प्रो डॉ रमा प्र नवले	नवजागरण कालीन हिंदी उपन्यासोंमें अभिव्यक्त स्त्री दृष्टि । १८
४	डॉ गोरख थोरात	हिंदी साहित्य में नवजागरण : एक पुनर्विचार । २३
५	डॉ राजेन्द्र खैरनार	हिंदी नवजागरण । २७
६	डॉ प्रेरणा उबाळे	भारतीय नवजागरण : एक महत्त्वपूर्ण वैचारिक क्रांति । ३३
७	राजेंद्र जमदाडे	हिंदी नवजागरण और राष्ट्रीय आंदोलन । ३६
८	नानासाहेब बळीराम बसाडे	सामाजिक व राजनीतिक नवजागरण । ३९
९	सुप्रिया शेरे	भारतेंदु युगीन सर्वश्रेष्ठ निबंधकार । ४१
१०	सचिन संपत जगताप	हिंदी नवजागरण में पत्र पत्रिकाओ का योगदान । ४५
११	डॉ. सोपान शेंडे	भारतीय प्रबोधन आणि इतिहास लेखनाचा मागोवा । ४७
१२	Dr. Nalini Waghmare	Contribution of orientalist Willum Jones to Ancient Indian History | ५३
१३	डॉ. स्वराली कुलकर्णी	वारकरी संप्रदायाने महाराष्ट्रात केलेले सामाजिक प्रबोधन । ५७
१४	प्रा. के.जे. चव्हाण	इतिहास प्रबोधनातील ऐतिहासिक मराठी नाटकांची भूमिका । ६१
१५	जयश्री लक्ष्मण भुजबळ	भारतीय प्रबोधन आणि एशियाटिक सोसायटीचे योगदान । ६६
१६	डॉ. श्रीपाद भालचंद्र उंडे	राष्ट्रीय शिक्षण : एक सांस्कृतिक युद्ध । ६९
१७	प्रा. जितेंद्र यशवंत वडशिंगकर	भारतीय प्रबोधनाचा लोकहितवादींच्या विचारांवर पडलेला प्रभाव । ७५
१८	Dr. Deepak Vede Patil	19th Century Maratha Historiograghy | ७९
१९	प्रा. डॉ. वासुदेव डोंगरदिवे	भारतीय पुरातत्त्वशास्त्राचा जनक - डॉ. ॲलेक्झांडर कनिंगहॅम । ८३
२०	संगीता पाटील	भारतीय प्रबोधन आणि वि. का. राजवाडे यांचे मराठ्यांच्या इतिहास लेखनातील योगदान । ८८
२१	वर्षाराणी वाघमारे, डॉ. विकास माने	भारतातील प्रबोधन आणि महात्मा फुलेंचे विचार । ९४
२२	Dr. Vaishali Joshi	Colonial Modernity and Classicization of Indian Music | १०१
२३	Mrunal Joshi	The Other side of Indian Renaissance | १०७

ST. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * 411001

२४ महेंद्र होनवडजकर — प्रबोधनकाळातील धर्मचिकित्सा : लोकहितवादींच्या विशेष संदर्भात । १११

२५ Varada Sambhus — Bhagwat Dharma as Renaissance : Analysis of Ranade's Thought | ११४

२६ प्रा. कामिनी रणपिसे — 'कादंबरी' या साहित्यप्रकाराच्या अंगाने झालेले समाजप्रबोधन । १२०

२७ डॉ. सीमा नाईक-गोसावी — सामाजिक स्थित्यंतरे आणि स्त्रियांची कविता (इ.स. १८२० - १९२०) । १२३

२८ प्रा. कल्पना रोकडे — भारतीय प्रबोधनाचा धार्मिक व सामाजिक पुनर्विचार । १३०

२९ डॉ. संग्राम गोसावी — गुरुकुल ते गृहशाळा : शैक्षणिक प्रबोधनाचा पुनर्विचार । १३५

३० श्री. मोरेश्वर नेरकर — चिपळूणकरांच्या 'निबंधमाले'चा पुनर्विचार । १३८

३१ डॉ. सचिन बनकर — Various Dimensions of 19th Century | १४२

३२ Dr. Deepali Patil — Unheard Melodies of Renaissance | १४४

३३ Dr. Aparana Kulkarni — Renaissance in an Indian Perspective : Myth or Reality | १५१

३४ Arundhati Agte & Pranita Pathak — Indian Renaissance and Agriculture | १५५

३५ Aboli Patwardhan — Max Muller : A bridge between India and England | १६४

■■

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001 *

Colonial Modernity and Classicization of Indian Music

Dr. Vaishali Joshi
Associate Professor
Sociology Department, St. Mira's College for Girls, Pune

ABSTRACT

The category of Indian classical music is a historical, social category. What is understood by the term Indian classical music has changed according to changing social contexts. What is being upheld as classical music in terms of its purpose, form and its transmission has evolved historically. Different sections have acq6uired authority over defining what constitutes music in changing epochs. The changing nature of patronage and connoisseurship has influenced the production and consumption of music.

The concept of 'classical' as understood today is directly linked to the western conception evolved during 18th and 19th centuries and internalized by other cultures often through the colonial interface. The image of Indian classical music and the modes of learning it have dramatically changed during the colonial period. The colonial period is a remarkable stage in the history of Hindustani music because it is in this period that music got its identity as 'classical'. This period is marked by the systematic efforts to ground music in theory and to combine the theory with practice. In this process music was marked as 'modern' and 'national', and as a 'respectable' art form. The ancient lineage of Indian music was consciously re-invoked, the scientific theory was re-established and music was aligned with the making of new Indian nation. Forces of colonialism also shaped the content, pedagogy and form of presentation of music. Music now had to adapt to the tastes of a modernizing elite in cities and courts alike. This paper attempts to locate the making of Indian classical music in the context of colonialism. It seeks to understand how the classicization itself involved accepting norms of modernity while retaining the realm of 'tradition'.

Key Words: *classicization, colonialism, colonial modernity, standardization, music as respectable*

Introduction

Music is seen as a world untouched by the socio-political forces. But, a close look at the history of Indian classical music shows that music is shaped by political influences, is linked with social order and adapts to the changing circumstances.

The category of Indian classical music is a historical, social category. What is understood by the term Indian classical music has changed according to changing social contexts. Today's classical music has come a long way to acquire its syncretic character. The social history of music reveals that music is a fluid category. What is being upheld as classical music in terms of its purpose, form and its transmission has evolved historically. Different sections have acquired authority over defining what constitutes music in changing epochs. The changing nature of patronage and connoisseurship has influenced the production and consumption of music.

The current classical/non-classical distinction in India owes much to the influence of inter-responding colonial European and indigenous categories of thought. The notions of 'high' and 'low' arts are directly linked to the definition of Indian-ness that emerged under the conditions of

Principal Incharge
St. Mira's College for Girls, Pune.

colonial modernity. A distinct set of ideas about the classical tradition of Indian music was consciously aligned with the nation-state which in itself was the outcome of the colonial and nationalist modernity. The imperative to classicise music in the early 20th century involved re-invoking ancient musical traditions and establishing a link to the European Orientalist discourse. The understanding of Indian music was thus shaped by works of both Indian and European scholars dating mostly after the eighteenth century, and fostering a particular line of enquiry. This discourse was built upon earlier indigenous musicological foundations, but it was mostly developed in the terms of Western-educated theorists.

The purpose of this paper is to elaborate on how the music traditions evolved in a historical context and how they were categorized and arranged in a particular fashion within a philosophical discourse. It attempts to locate the making of Indian classical music in the context of colonialism. It seeks to understand how the classicization itself involved accepting the norms of modernity while retaining the realm of 'tradition'.

The colonial period: the classicization of music

The concept of 'classical' as understood today is directly linked to the western conception which evolved during 18th and 19th centuries and was internalized by other cultures often through the colonial interface. The image of Indian classical music and the modes of learning it have dramatically changed during the colonial period. The colonial period is a remarkable stage in the history of Hindustani music because it is in this period that music got its identity as 'classical'. This period is marked by systematic efforts to ground music in theory, to combine theory with practice. In this process music was marked as 'modern' and 'national', and as a 'respectable' art form. From being an unmarked practice, music became marked as being classical. To understand the 'classicization' of music, it is important to understand the interplay between the 'western' view on Indian music and the indigenous response to it.

By the time of the early British period, there were numerous schools of musical traditions and lore, which hardly agreed with one another on musical classifications or conventions. A first step in the direction of dialogue and consensus was taken by Maharaja Pratap Singh Dev of Jaipur, who organized a conference of the Pundits and expert musicians of the time. In consultation with them, he got written a standardized work 'Sangeet Saar' on Hindustani music.

During the British Raj, with few exceptions like the treatise on music written by Sir William Jones in 1789 and by Captain N. A. Willard in 1834, hardly any interest was shown by the British in Indian music. The accounts of officials like William Sleeman (1858) painted a very cheap picture of the Avadh court which he proclaimed to be dominated by the courtesan culture.

The early orientalist scholars who began to study Indian music in the latter half of the 19th century, found the lineage of Indian classical music into the Vedic period and the later Sanskritik culture. Sir William Jones' 'On the Musical Modes of the Hindoos' (1789), was the significant beginning of colonial writing on Indian music. The colonial writing consisted of the travellers' accounts, colonial officials' commentaries and the anthropological research articles published in journals such as 'Asiatic Researchers', the journal of the Royal Asiatic Society. The next influential work that was cited by the later native writers as well was Captain Augustus Willard's 'A Treatise on the Music of India', published in 1793. In 'Hindu Music' which was compiled by Sourindra Mohan Tagore and published in two volumes in 1875 and 1882 respectively, all articles except the

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS POONA-411001

compiler's note were contributed by European scholars like William Jones, N. A. Willard, James Todd and A. Campbell.

Most of the European scholars tried to 'solve the problem of Indian music' by a literal interpretation of ancient Indian texts on music. Their focus on ancient texts resulted in musical history written in Sanskrit terms. It is in this period that one already sees a clear beginning of the later nationalist project of depicting Indian music as Hindu music. In 'The Music and Musical Instruments of South India and the Deccan' (1891), Lt. C. R. Day, while declaring all Indian music as ancient religious music, goes even further to add that 'Mahomedan music, taken as a whole, has little to recommend itself even at the present day' (Bakhale 2005: 59).

Music seems to have played a distinct role in creating communal identities during the colonial period. The European bias against the Mughal imperial power is reflected through the musical front right from the seventeenth century. The traveller's accounts of the seventeenth century throw light on how music, specially the Naubat ensembles, was used symbolically by the Mughal emperors to show their political power and how the Europeans also sought to assert their power through the symbols of their military bands (Wade 1980). The largely Eurocentric travel writings created dichotomies such as Europe vs. Mughal Empire, monarchy vs. democracy. Music was used as a sight to create the 'otherness' of the Mohamedan culture (Brown 2000).

Hindustani music of the Mughal period encompassed a range and variety of music. It is only when British colonial writers saw all Indian music as religious that a significant transformation took place which grounded music in Hindu religion.

This grounding also had another dimension of being text based. As pointed out earlier, the Muslim musical pedagogy relied heavily on memory in contrast to the brahmanical literary tradition. The period of Islamic rule was thus being held largely responsible for the decline of scientific base of music. Not neglecting the Muslim contribution to Indian music Orientalist scholar like Sir SourindroMohun Tagore remarked,

'The mahomedans did not much encourage the theory of the art but they patronized practical musicians and were themselves instrumental in composing or introducing several styles of songs or devising new forms of musical instruments' (Tagore 1963:54).

The same tone was continued by later scholars like Ranade.

'From this period onwards, the progress of the study of the science of music was checked, as the artists, pandering to the tastes of their masters, began to take all sorts of freedom with the orthodox Ragas. This caused the art to drift and created much disorder in its practice. Yet to this period (16th and 17th cen.) belong a few artists like Haridas, Tansen, Surdas, Tulsidas, Jagannath, Sadarang and Adarang.....who laid down the foundations of what we call the classical style today' (Ranade 1938:10).

One stream of European scholars in 19th century studying Indian music pursued their works from the rational, scientific manner (Prof.Blasserna – Theory of sound in its relation to music, Dr. Helmholtz – Sensations of tone, Sir James Jeans – Science and music). Of the European scholars, most showed a peculiar interest in trying 'to solve the problem of Indian music', by a literal interpretation of ancient Indian works on music, combined with the use of mathematical tables. Though these European scholars opened new avenues of critical standards for Indian music, they were judging it from the view-point of the westerner. Most of these 'scientific' studies were based

on the basis of an 'unscientific' contrast between the Indian and European systems of music. Nevertheless, their 'scientific' tone urged the native scholars to stress upon the systematic and scientific theoretical grounding of Indian music. In doing so, Indian music was being spelt out largely in Hindu terms and projected as religious and textualized or notated (Bakhale 2007).

The growing Western-educated middle class during the late 19th century was increasingly becoming aware of how their cultural heritage was being viewed by the Europeans.

'As beneficiaries of colonial education and patronage, the urban middle class developed a new mode of reflecting upon culture and its consumption, partly as a self-reflexive exercise. Without for a moment discounting the deep personal engagement that many of them had as listeners and connoisseurs, there was a new compulsion to validate their cultural heritage' (Subramanian 2006:67).

By the early 20th century, many Indian scholars started writing on music with the aim of reducing the European prejudice against Indian music. (Brihaspati 1934; Ranade 1938). In the North, the attempts to restore the cultural heritage involved attempts to reclaim a 'Hindu' music from its Muslim practitioners. The invading Islamic culture was seen as a foreign power imposing alien tunes and instruments and the indigenous music as adaptive and absorbing all outside elements without losing its own character. The tone of nullifying the musical contribution of Muslims and overstressing the ancient textual lineage is seen in these scholarly writings. In his well recognized work on Hindustani music, Prof. G. H. Ranade writes,

'...the contact of Indian music with the Mohammedan culture only extended its possibilities but allowed its essential features to remain intact, for the apparent reason, that the foundations of the art had become sufficiently solid by that time and that most of the first generation of the Mohammedan artists were elderly Hindus, later on converted to Islam' (Ranade 1938:150)

Colonialism shaped the conditions under which the category of 'classical' or 'high' music was distinctly marked. As the colonial rulers labelled India as 'uncivilized' on grounds of its 'barbaric' traditions, and justified their rule as a project of modernization, music played an important role in formation of self identity of the Indian nation. It is very interesting to note that in a period in which ideological justification for imperial expansion and colonialism was sought in Darwinism and notion of progress, music was used as a marker of high civilization. A scholar like Sir SourindroMohun Tagore looked at music as an outward expression of the inner workings of the nation's heart. In his significant contribution, 'Universal history of music' first published in 1896, he wrote,

'The study of music is important from an ethnological point of view, as it affords an insight into the inward man, and displays the character and temperament of various races, and the relation they bear to one another. It is also important from a historical standpoint, for it shows the different stages of progress which music has made in different countries' (Tagore 1963:12).

In his argument, music forms a crucial element of sophistication of a class and a nation.

'In the case of civilized nations where music is cultivated on scientific principles in the upper strata of society, and where it has reached a high degree of development, one must look to the less educated classes for obtaining a strictly correct idea of their national music. National music means a faithful expression of national feelings, and these feelings are best manifested under circumstances that are not controlled by extraneous influences' (Tagore 1963:11).

Though Tagore recognized the importance of all forms of music, the association between civilization and cultivated music shaped a tendency which later established as a practice, to distinguish musical forms as 'high' and 'low'.

Captain Day's remark also represents the same position.

'Indian Music is of very high quality. This highest quality has been attained through a meticulous science. This science is very difficult to understand. The common masses do not understand the science and its importance and has no training of the same. However, to judge the art of music or dance presented by such folks and to pass a negative judgment about the Indian music and art is incorrect and out of place (translated from Achrekar 1974:172).

Concluding Remarks

The transfer of power from East India Company to British imperial crown in 1858 marked the inauguration of the forces of modernization in India. The paper looks at the imperative to classicize music as a part of the larger project of colonial modernity. The ancient lineage of Indian music was consciously re-invoked, the scientific theory was re-established and music was aligned with the making of new Indian nation. Forces of colonialism also shaped the content, pedagogy and form of presentation of music. As a new public sphere of music was being formed in the 20th century, it changed drastically in terms of pedagogy and content. From small audiences in princely courts, as music performances shifted to larger public spheres, it acquired the status of a respectable art form. The urban middle class and the new rich bourgeoisie class patronized the classical music, the 'high' art form which was to become the national heritage of a newly aspiring nation. High art music ascribed to the Great Tradition as an expression of indigenous cultural attainment in the newly independent nation ensured the transmission of this gloriously complex art (Powers, 1980).

Music now had to adapt to the tastes of a modernizing elite in cities and courts alike. The center area for the spread and development of Hindustani music remained in North India till the new phase of modernization of music began. The center of musical activity which now also encompassed conferences, organizations, and music schools shifted to provinces like Bengal and Maharashtra where the spread of western education and values was very fast.

References

- Bakhale, Janaki (2005). *Two men and music*, New Delhi: Permanent Black.
- Barlow, Jon and Subramanian, Laxmi (2007).Music and Society in North India: From the Mughals to the Mutiny, *Economic and Political Weekly*, Vol. 42 No. 19, pp. 1779-1787.
- Chatterjee, Partha (1989). Colonialism, Nationalism and Colonized Women: The Contest in India, *American Ethnologist* Vol. 16 No. 4 pp. 622-633.
- Deshpande, G.P. (1987). Dialectics of Defeat: Some Reflections on Literature, Theater and Music in Colonial India, *Economic and Political Weekly,* December 12, pp. 2170-76.
- Manuel, Peter (1986). The Evolution of Modern Thumri, *Ethnomusicology*, Vol. 30 No. 3 (Autumn), pp 470-490.
- Neuman, Daniel M. (1985). Indian Music as a Cultural System, *Asian Music*, Vol. 17 No. 1 (Autumn –Winter), pp 98-113.

St. Mi… College for Girls Poona 411001

- Powers, Harold S. (1980). Classical Music, Cultural Roots and Colonial Rule: An Indic Musicologist Looks at the Muslim World, *Asian Music* Vol. 12 No. 1, pp. 5-39.
- Ranade, G. H. (1938). *Hindustani Music – An Outline of its Physics and Aesthetics*, Pune: Aryabhushan Press.
- Spear, P. (1965). *The History of India: 1740-1947*, Oxford University Press.
- Subramanian, Lakshmi (2008). *New Manshions for Music: Performance, Pedagogy and Criticism*, New Delhi: Social Science Press.
- Tagore, SourindroMohun (1963). *Universal history of music, Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series Office* (First published in 1896).

■■

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001 *

Revisiting Language and Literature

Edited by: Board of Editors

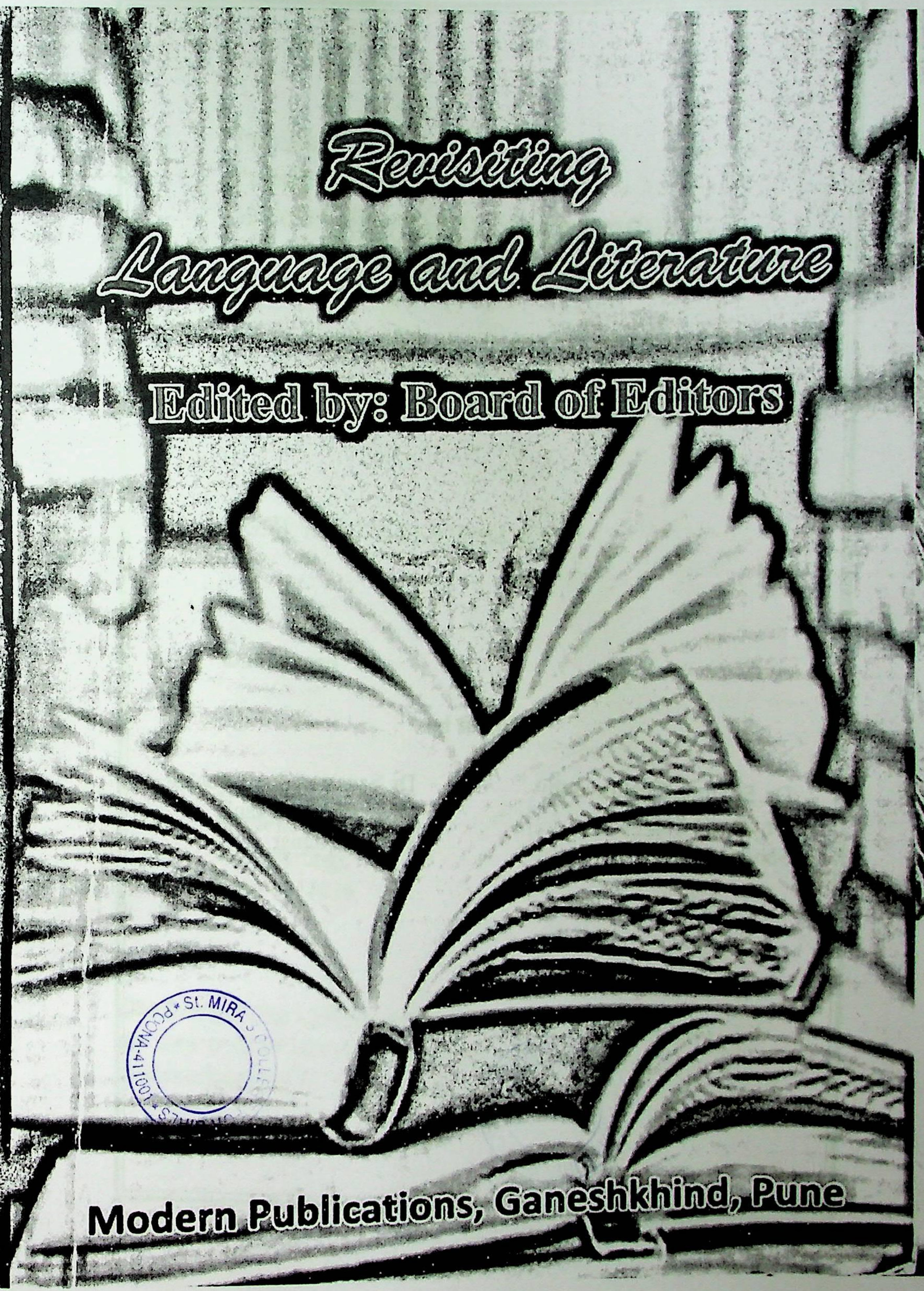

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS POONA-411001

Modern Publications, Ganeshkhind, Pune

REVISITING LANGUAGE AND LITERATURE

Edited by

Dr. Shampa Chakravarthy
Dr. Savita Sabnis
Sandeep Sanap
Dr. Sanskruti Awalgaonkar
Dr. Deepanita Bhanja
Jitender Kumar

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA 411001 *

* **Published by :**
Principal
Modern College of Arts, Science and Commerce
Ganeshkhind, Pune - 411016
Ph. No. : 020-25634021

* Year of Publication : April 2018

* I. S. B. N. - 978-81-928564-8-3

* © Reserved

* **Printed by :**
Student Enterprises
Chatushrungi,
Pune - 411016

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS POONA-411001

Disclaimer: The views and ideas expressed by the authors are their own and the publisher is not responsible for any matter arising out of the contents in this book.

St. Mira's College for Girls, Pune.

INDEX

English Section

1. Preface		2
2. Literature And Culture – Literature Beyond Culture	Dr. Supriya Sahasrabudhe	4
3. The Language of a Play: 'Being within and Experiencing….'	Dr. Shampa Chakravarthy	10
4. New Face of Indian Media : The Age of Trolls, Fake News, Rumour Mongering and Online Harassment	Ms. Sonali Joshi	13
5. Language in the Advertising Industry: Use or Abuse?	Jitender Kumar	18
6. Language of Advertisement	Mrs Mrinalini Shekhar	24
7. Reasons of Using Regional Languages in Booker Award Winning Indian Fiction in English	Dr. Pallavi B. Malekar	28
8. Cross-cultural Analysis of Issues that Arise within Language Teaching	Payal Kushal Shah-Sanghavi	34
9. A Study of English Language and its Social Varieties	Prof. Anil Rangnath Gambhire	43
10. The Development of Language Education Policy: An Indian Perspective, a View from Maharashtra	Sandeep Sanap B G Sawaishikre	49
11. The Local and the Global: Reflecting through the pages of Jhumpa Lahiri's Fiction	Dr. Deepanita Bhanja	54
12. Role of Communicative approach in Language Teaching	Dipak Prabhakar Baviskar Dr. D.A. Suryawanshi	59
13. Effectiveness of Role play model in Marathi Subject Teaching	Dr. Sangeeta Deshmukh	63

Principal Incharge
St. Mira's College for Girls, Pune.

Effectiveness of Role play model in Marathi Subject Teaching

Dr. Sangeeta Deshmukh

Introduction

Traditionally, models of teaching can be represented by a spectrum of teaching systems, each having a philosophical foundation in terms of their learning processes and methodologies. Models of teaching deal with the ways in which learning environments and instructional experiences can be constructed, sequenced, or delivered. Teaching models are specific approaches to instruction that have three characteristics: Goals, phases and foundations.

In this paper, the families pertaining to models of teaching related to Social interaction and behavior and their implications are discussed at length. This group of methods aims at building learning communities and purports to develop productive ways of interacting in a democratic setting. These models also emphasize that human learning occurs in social settings and through modeled behaviors and social exchanges. The Schaftel's *Role Playing Model* is one of the more popular models in this group. Behavioral techniques are amenable to highly structured outcomes that concentrate on observable objectives such as learning to read, physical skills, behavioral and emotional adaptations and restructuring. These models are highly structured with finite goals toward specific pre-determined ends.

Models of teaching exhibit common traits like an area of concentration or an identified purpose, underlying explicit and implicit assumptions about the characteristics of learners and about the teaching-learning process and also guidelines for developing specific educational experiences which require definite patterns and requisites for each instructional event.

Role play model of teaching

Role playing is a dramatic technique in which people attempt to portray a situation by putting themselves in the roles of the participants. It might be perceived as vehicle that forces people to take the roles of others.

While some people may find Role playing analogous to Dramatization, it is in fact a pre-planned activity, without any preparation and a written script, dialogues, rehearsals or guidance. By considering a plethora of roles in the activity, one needs to spontaneously act and immerse himself into the

Principal Incharge
St. Mira's College for Girls, Pune.

accepted role, trying to understand the philosophy of each character student portrays.

In order to pursue the aforementioned model in a class room, one needs to take the following steps and execute them meticulously:

* Text book analysis.
* Lesson plan.
* Conducting of Pre and Post-tests.
* Student Feedback

The first step in implementing the Role play model in an actual classroom includes a comprehensive analysis of the class text book and selecting the most apt lessons for the same. This could be very critical as the researcher/teacher should then have a panoramic vision of the intricacies the students will have to deal with while enacting the selected lesson. This is immediately followed by a detailed lesson plan where the mode of implementation is laid down and this is followed by explanations given to students about executing their respective character. The students of course, had to innovate and use their imagination while enacting to express the philosophy of the characters which they portray. A subsequent test and its analysis would then provide concrete evidence of the effect of role playing by the students. However, analysis of the tests could prove tricky as each student could be considered as a different case study and his/her performance should be evaluated taking into consideration their past performance before role playing. Students' feedback would evaluate the performance of the teacher in drafting the lesson plan and how effective it has been in making the students understand complex concepts. Further guidelines for enhancing students' educational experience could also be laid down and inferred from this feedback which contains a non-partisan view of their experience of this role play model.

Implementation of Role play model

- Preplanning of research study
- Preparation of tools for data collection
- Pilot Study
- Planning of experimental implementation
- Formation of equivalent groups for experiment
- Pre test for experimental and control groups
- Post test
- Evaluation of efficacy of role play model

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS POONA-411001

The preplanning and preparation for tools of study were done prior to the actual experimentation. Three schools were chosen with their distinguishable feature being exclusively for boys, girls and one school was co-ed. The experimentation was done on 278 students in total, from the aforementioned three schools. The students were divided into 2 groups with 139 students per group: Control and Experimental group. The groups were formed on the basis of their exam marks before the experimentation. Students from the control group were subjected to traditional teaching and learning methods whereas the experimental group underwent the experience of role playing as opposed to conventional teaching methods. Tests were conducted across both the groups and the results were evaluated for the same. Feedback from the students was collected to further improve upon the existing style of teaching in the experimental group.

A stark difference was observed in the learning of the students across both the groups with significant improvement being shown by students of the experimental group who underwent role playing in terms of understanding the concepts.

Experimental results and Observation

The performance evaluation was done on the basis of marks within the control and experimental group. Using basic statistical analysis, it was evident that the average marks received by the experimental group were almost a factor higher than the control group as shown in Table 1.

It was observed that the average marks obtained by students from the experimental group increased by a significant factor of 1.27 as compared to the students of the control group. This marks that role playing has indeed been helpful in increasing the marks obtained by the students, facilitating better understanding of concepts. The questions were designed in such a way as to exploit the understanding of concepts from the students rather than straightforward replies. It is therefore proven from our data the students benefit immensely from role playing and such techniques should be incorporated in day to day teaching methods.

Table 1. Evaluation of test scores for Experimental and Control groups.

All Study groups together	Control group	Experimental Group
Total No. of Students (N)	$N_1 = 139$	$N_2 = 139$
Mean (M)	$M_1 = 19.47$	$M_2 = 24.89$
Standard Deviation (σ)	$\sigma_1 = 7.6$	$\sigma_2 = 7.1$

ST. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001

Conclusion

Characteristics and common features of Models of Teaching were studied in detail and a thorough study plan to implement the same was designed. Role playing was inducted in teaching methodologies of secondary school students across three different schools and a lesson plan was executed after careful text book analysis. The research work involved 278 students divided into two equal groups called control and experimental groups of 139 students in each group. It was observed that the students who underwent role playing in their curriculum (experimental group) benefit immensely which is reflected in their marks.

On an average, the students from the experimental group scored 5.42 additional marks as compared to the control group, their marks rising by a significant factor of 1.27.

Reference Books

1. Joyce, Bruce R., Marsha Weil, and Emily Calhoun, "Models of teaching", Needham Heights Massachusetts: Allyn and Bacon, 1972.

2. Best, J. W. & Kahn, J. V. (2006). Research in Education. New Delhi: Prentice Hall of India.

3. Dandekar, W. N. (1971). Evaluation in Schools. Pune : Shreevidya Prakashan.

4. Garret, H. E. (2006). Statistics in Psychology & Education. New Delhi: Surjeet Publicat

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS POONA-411001

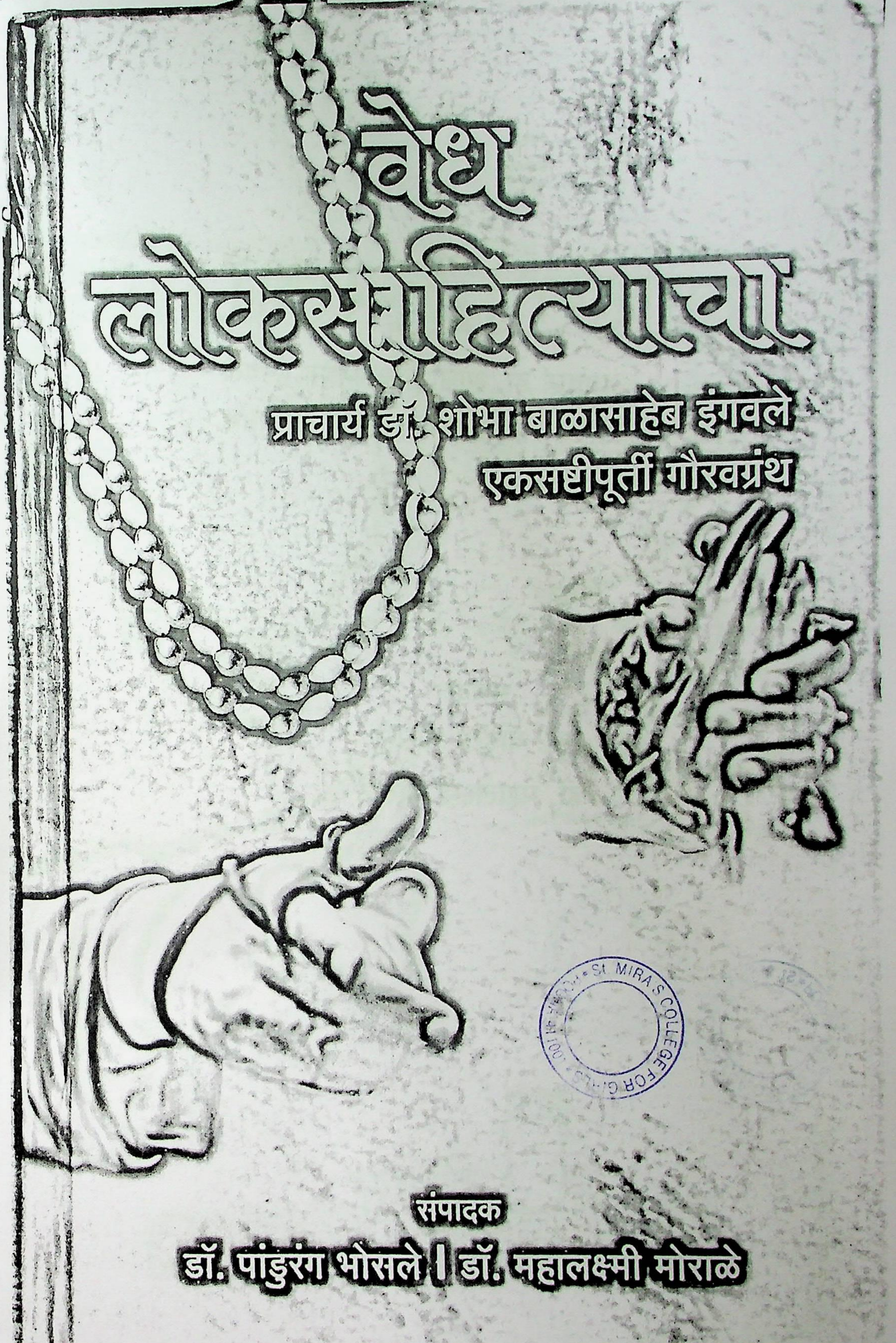

वेध लोकसाहित्याचा

प्राचार्य डॉ. शोभा बाळासाहेब इंगवले एकसष्टीपूर्ती गौरवग्रंथ

St. Mira's College for Girls

संपादक
डॉ. पांडुरंग भोसले | डॉ. महालक्ष्मी मोराळे

वेध लोकसाहित्याचा

प्राचार्य डॉ. शोभा बाळासाहेब इंगवले
एकसष्टीपूर्ती गौरवग्रंथ

संपादक
डॉ. पांडुरंग भोसले
डॉ. महालक्ष्मी मोराळे

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001 *

scion
सायन
सायन पब्लिकेशन्स प्रा. लि.

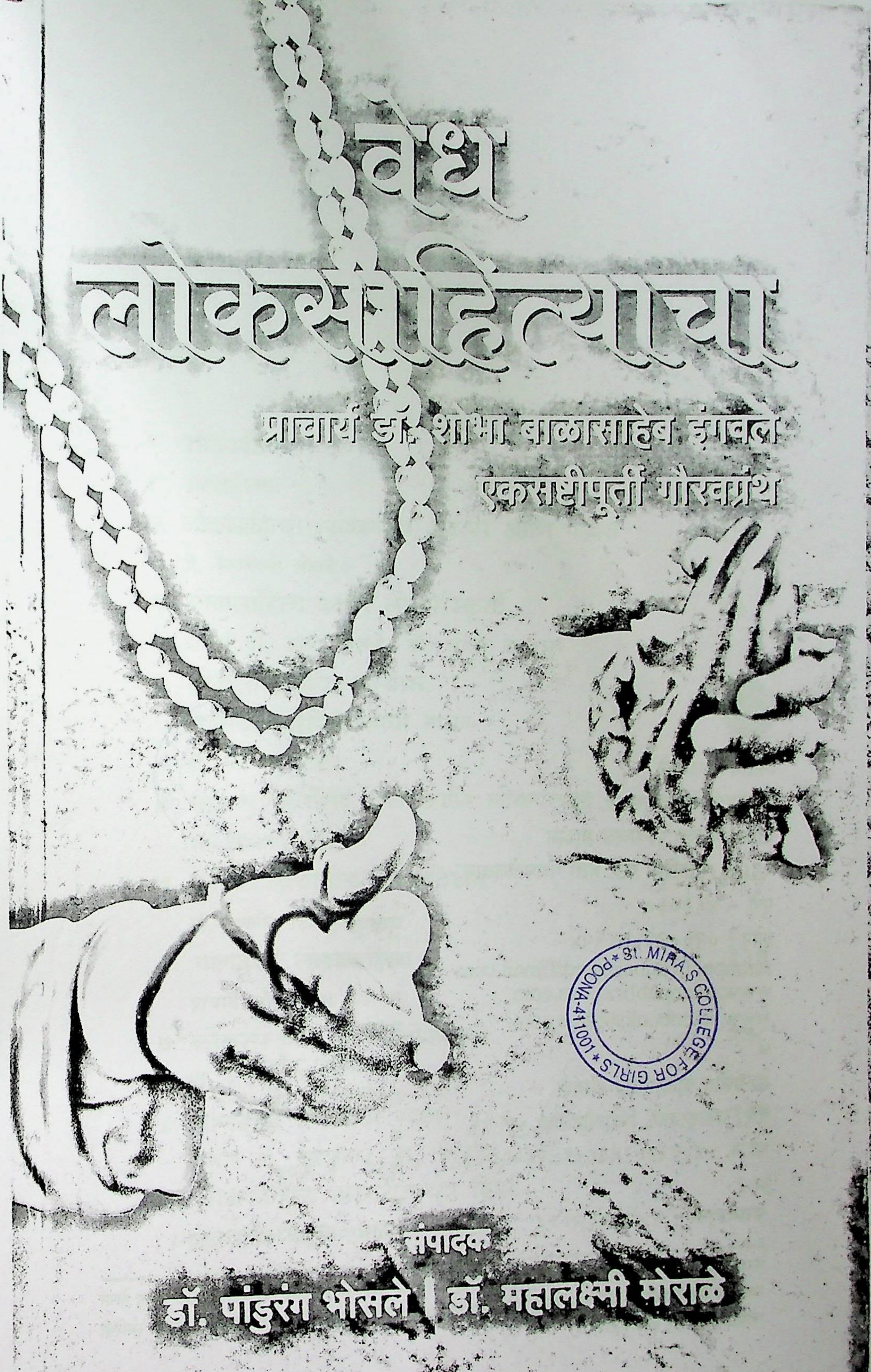

वेध लोकसाहित्याचा

प्राचार्य डॉ. शोभा बाळासाहेब इंगवले
एकसष्टीपूर्ती गौरवग्रंथ

संपादक
डॉ. पांडुरंग भोसले | डॉ. महालक्ष्मी मोराळे

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001 *

ST. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001 *

नितीन कोत्तापल्ले
सायन पब्लिकेशन्स प्रा. लि.
तिसरा मजला, स्वोजस हाऊस
११५९, सदाशिव पेठ, हत्ती गणपतीजवळ
पुणे - ४११०३०
फोन : ०२०-२४४७६९५४
scionpublications@rediffmail.com
www.scionpublications.com
www.scionbooksonline.com

■

© प्रचीत बाळासाहेब इंगवले
११, जवाहरनगर, विद्यापीठ रोड, पुणे १६
मो.नं. : ९४२२३०२९३६/९४२३२५५०३८

■

प्रथमावृत्ती : ५ नोव्हेंबर २०१८

मुखपृष्ठ :
राजा बढ्सल

■

मुद्रक :
श्री अंबिका ऑफसेट
सदाशिव पेठ, पुणे

■

मूल्य : रु. ६००

■

ISBN : 978-93-86651-18-1

परवानगीशिवाय या पुस्तकातील कुठलाही भाग कुठल्याही कारणास्तव अथवा कुठल्याही नमुन्यात पुनर्मुद्रित करता येणार नाही. या प्रकाशनासंदर्भात अनधिकृत कृत्य केलेले आढळल्यास झालेल्या नुकसानीसाठी त्या व्यक्तीवर अथवा संस्थेवर कायदेशीर कारवाई केली जाईल.

। अनुक्रम ।

• संपादकीय ११

• प्रस्तावना १३

१. लोकसाहित्य : संकल्पना, स्वरूप आणि परंपरा १९

डॉ. महालक्ष्मी मोराळे

२. लोकसाहित्य आणि लोकसंस्कृती ५२

प्राचार्य डॉ. शोभा इंगवले, डॉ. लीला वेदपाठक

३. लोकसाहित्याचा अभ्यास: वाङ्मयीन दृष्टिकोनाची गरज ९७

डॉ. गो. मा. पवार

४. महात्मा जोतीराव फुले आणि लोकपरंपरा १०५

डॉ. विश्‍वनाथ शिंदे

५. लोकसाहित्यातील कथनविशेष १२४

डॉ. रणधीर शिंदे

६. माणदेशी लोकसाहित्य १३६

प्राचार्य डॉ. कृष्णा इंगोले

७. लोकसंस्कृती आणि लोकदैवते १५८

डॉ. द. ता. भोसले

८. माणदेशी माउलीचा गळा १७७

प्राचार्य डॉ. सयाजीराजे आ. मोकाशी

९. लोकसाहित्य अध्ययनाच्या दिशा १८३

डॉ. सीमा नाईक-गोसावी

ST. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS POONA-411001

१०. लोकसाहित्य अध्ययनाची अपरिहार्यता १९५
डॉ. पांडुरंग भोसले
११. लोकसाहित्याचे विशेष : एक चिकित्सा २०२
डॉ. भारती रेवडकर
१२. मराठी लोककथा: २१२
सांस्कृतिक, सामाजिक जीवनदर्शन
प्राचार्य डॉ. भास्कर शेळके
१३. लोककथा : संकल्पना व स्वरूप २१९
डॉ. रेशमा दिवेकर
१४. लोकसाहित्य आणि आधुनिक कथा २३१
डॉ. पौर्णिमा कोल्हे
१५. स्त्रियांची लोकगीते २४०
प्रा. सुचिता औंधकर
१६. पुरुषांची व मुलांची लोकगीते :
परंपरा व स्वरूप २६१
डॉ. स्मिता ढावरे
१७. पारंपरिक लोककलांचे स्वरूप व विशेष
डॉ. नीता ढावरे - भिसे २८९
१८. लोककलाविष्कार
डॉ. अर्चना चव्हाण ३०९
१९. आदिवासींची लग्न गीते
डॉ. बाळकृष्ण लळीत ३२४
२०. डहाक : एक प्रयोगरूप लोककला
प्रा. नंदकुमार कुंभार ३३२

ST. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001 *

२१. लोकसाहित्य व अर्वाचीन साहित्य ३४४
डॉ. रमेश पोळ
२२. लोकसाहित्यातील अंधश्रद्धा, रुढीपरंपरा, जादू-टोणा आणि यातुक्रिया ३५६
डॉ. राजेंद्र खंदारे
२३. लोकसाहित्य आणि महाकाव्य ३६८
डॉ. कोमल कुंदप
२४. लोकसाहित्याची लक्षणे ३७५
प्रा. वसंत गावडे
२५. लोकसाहित्यातील आदिबंध आणि कल्पनाबंध ३८१
डॉ. प्रकाश दुकळे
२६. उखाणे आणि म्हणी शब्दरत्नांच्या खाणी ३९३
डॉ. संगीता देशमुख
२७. लोकसाहित्यातील सामूहिक आविष्कार ४०२
प्रा. आरती भोसले
२८. लोकसाहित्य आणि मिथके : एक अनुबंध ४०८
डॉ. संजय मेस्त्री
२९. लोकसाहित्यातील विविध संप्रदाय ४१८
डॉ. हणमंत पोळ
३०. लोकसाहित्य अभ्यासाच्या आधुनिक पद्धती ४३२
प्रा. बाजीराव पाटील

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001 *

Jayak
Principal Incharge
St. Mira's College for Girls, Pune.

३१. लोकसाहित्याचे अभ्यासक-संशोधक : डॉ. विश्वनाथ शिंदे ४३९
महेश खरात
३२. लोकसंस्कृतीचे अभ्यासक : डॉ. द. ता. भोसले ४४५
प्राचार्या डॉ. सुलक्षणा कुलकर्णी
३३. लोकसाहित्याच्या अभ्यासक : डॉ. प्रतिमा इंगोले ४५१
डॉ. प्रमोद मुनघाटे
३४. लोकसाहित्याच्या संकलनात येणाऱ्या अडचणी ४५८
प्राचार्य डॉ. पांडुरंग गायकवाड
३५. निसर्गाच्या गाभ्यातून उमलेल्या गाथा : आदिवासी लोककथा ४६३
डॉ. तुकाराम रोंगटे
३६. लोकसाहित्याची विविध अंगे ४७३
डॉ. उदय जाधव
३७. धनगर समाजाची लोकदैवते ४८१
डॉ. तानाजी पाटील
३८. पालघर जिल्ह्यातील आदिवासी समाजाचा विविधांगी लोकाविष्कार ४८६
प्राचार्य डॉ. भगवान राजपूत
• प्राचार्य डॉ. शोभा बाळासाहेब इंगवले - जीवनपट ५०१

ST. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS POONA-411001
Principal Incharge
St. Mira's College for Girls, Pune

२६. उखाणे आणि म्हणी शब्दरत्नांच्या खाणी

डॉ. संगीता देशमुख

'लोकप्रचलित बाबींच्या अभ्यासाचे शास्त्र' असा एक अर्थ 'लोकसाहित्य' या संज्ञेतून ध्वनीत होतो. मौखिकता आणि अपौरुषत्व हे लोकसाहित्याचे गुणविशेष मानले जातात. परंतु लोकसाहित्याची निर्मिती होत असताना प्रारंभी रचना करणारी एखादी व्यक्तीच असते. नंतर ती 'लोक' समूहाने आपली म्हणून स्वीकारलेली असते. काही म्हणी, वचने अशी असतात की, ती समाजात बहुतेक सर्वांना सुचतात; आणि म्हणूनच लोकसाहित्य ही सामूहिक निर्मिती ठरते.

लोकसाहित्यातील एक मौल्यवान लेणं म्हणजे 'उखाणा'. उखाण्याचा प्रकार फार प्राचीन काळापासून परंपरेने चालत आला असून रामायण, महाभारतात उखाणे घालण्याच्या पद्धतीचा धागा सापडतो.

''उखाणे म्हणजे कोडे, कूटप्रश्न, म्हण, उक्ती, वचनख अलंकार, यमकयुक्त वाक्यरचना'' - डॉ. सरोजिनी बाबर. कूट, कोडे, प्रहेलिका, प्रश्न, आयना, ब्रह्मोद्य इत्यादी प्रतिशब्द यासाठी प्रचलित आहेत. मनोरंजनातून ज्ञान हा उखाण्याचा महत्त्वाचा उद्देश असून उखाणा कधी भव्य-दिव्य विचार बोलून दाखवतो, कधी मिस्किल विनोद करून हसवतो, कधी ऐकणाऱ्याला कोड्यात टाकतो.

...'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001

उखाण्याचे स्वरूप-

उखाण्याचा विस्तार प्रश्न व उत्तर या दोन घटकात असतो. प्रश्नात रूपकाच्या आश्रयाने लपलेल्या गोपनाचा उलगडा उत्तरात अपेक्षित असतो.

उदा.- 'पाऊस नाही, पाणी नाही, रान कसे हिरवे?

काथ नाही, चुना नाही, तोंड कसे रंगले?'

या उखाण्याचे उत्तर 'पोपट' असे आहे. लयबद्ध रचनेत विचारलेल्या प्रश्नाच्या उत्तरात गोपनाचा उलगडा असतो. 'गोपन' हा उखाण्याचा प्राण असतो. काव्यमयता आणि मार्मिकता हे विशेष त्यात आढळून येतात. उदा. 'पैशाचे घेणे अन् जन्मभर लेणे' याचे उत्तर आहे कुंकू. अशा या उखाण्याची परंपरा मौखिक असून त्याला सांस्कृतिक पार्श्वभूमी आहे. उखाण्याच्या बाह्य स्वरूपावरून कोडी किंवा कूट आणि साधा उखाणा असे दोन प्रकार पडतात. कूट म्हणजे गूढ अर्थाचे वचन. जे अनाकलनीय असून त्यात उत्तर दडलेले असते. गूढतेमुळे उखाण्याला विशिष्ट अर्थ प्राप्त होतो. विचारलेल्या प्रश्नाला एका शब्दात उत्तर देऊन गोपनाचा स्फोट केला जातो.

उदा. 'सुटला नंदी, बांधील कोण?

सुपभर मोती मोजेल कोण?'

या उखाण्याचे उत्तर साप आणि चांदण्या असे आहे. प्रश्नविरहित उखाण्यामध्येही गोपनाची क्रिया असते. या उखाण्याची रचना साधी, सोपी, सहजस्फूर्त व काहीशी गद्यात्मक असली तरीही पद्याकडे झुकलेली असते.

उदा. नाव घेण्याचे उखाणे.

'संसाररूपी रथाला संयमाचे घोडे

XXX रावांसारखे सारथी असता सुख काय थोडे!'

यातून स्त्री जीवनातील सौख्याचे दर्शन घडते. अर्थपूर्ण आणि समर्पक शब्दयोजना हे उखाण्यांचे एक वैशिष्ट्य होय. उखाणे म्हणजे एक प्रकारचे बौद्धिक कोडे असून उखाण्यांना धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, व्यावहारिक संदर्भ असतात. तसेच वाङ्मयीन सौंदर्यही असते.

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS POONA-411001

उदा. 'काळा खडक पांढरे पाणी,
आत खेळे चंपाराणी'

हा उखाणा म्हणजे एक सुंदर शब्दचित्र आहे. 'काळा खडक' म्हणजे काळा देश. 'पांढरं पाणी' म्हणजे ताक अन् त्यात खेळणारी 'चंपाराणी' म्हणजे रवी. खडक, पाणी आणि त्यात खेळणारी चंपाराणी या साऱ्यांचे मिळून एक जिवंत, हसते, सुंदर चित्र या उखाण्यातून उभे राहते.

'जमिनीवर पडला, कानाकोपऱ्यात दडला,
हाती येत नाही, चमत्कार घडला'

या उखाण्याचे उत्तर 'प्रकाश' असून प्रकाशाचे सर्वगामित्व यातून मार्मिकपणे प्रकट झाले आहे.

उखाण्याची वैशिष्ट्ये-

१. उखाण्यांचे स्वरूप विविध असले तरी ज्ञान आणि मनोरंजन हाच त्यांचा उद्देश आहे.
२. 'गोपन' हा उखाण्यांचा प्राण आहे.
३. उखाण्यामागे दीर्घ परंपरा आहे.
४. कुटात्मक उखाणे बुद्धीला व विचाराला चालना देणारे असतात.
५. उखाण्यामध्ये दोन किंवा अधिक व्यक्तींचा सहभाग महत्त्वाचा असतो. त्यात एक उखाणा सांगणारा आणि दुसरा रहस्याचा स्फोट करणारा असतो.
६. मोजक्या व सोप्या शब्दांज नादमधुर रचनेत मोठा विचार, रहस्य दडवून ठेवण्याची किमया उखाण्यात असते.
७. प्रश्न, कोडे यासारखे उखाणे पुरुषात तर प्रश्नविरहित व साधे उखाणे स्त्रियांत प्रचलित आहेत.
८. प्रचलित उखाणे सुटसुटीत, लहान आकाराचे. पद्यात्मक रचनेचे असून त्यात ताल, लय, ठेका, अनुप्रास आणि यमक असते. गद्यात्मक उखाणेही पद्याकडे झुकलेले दिसते.
९. सुसंवादित्वामुळे उखाणा आकर्षक बनतो.

लोकसाहित्याचे लेणे म्हणून उखाण्याला महत्त्वपूर्ण स्थान आहे.

ST. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS POONA-411001

लोकसाहित्यात आणि लोकजीवनात उखाणे विविध स्वरूप वैशिष्ट्यांनी नटलेले आहेत. ज्ञान आणि मनोरंजन हा दुहेरी हेतू त्यातून साधला जातो. प्रश्न व उत्तर यात उखाण्याचा विस्तार असून प्रश्नात रूपकाच्या आश्रयाने एखादी गोष्ट लपविली जाते. उत्तरात या गोपनाचा स्फोट अपेक्षित असतो. हे मूळ रूप कायम ठेवून उखाण्यात विविधता येत गेली, नावीन्यता येत गेली. उखाणे ही सर्वसामान्य जनाची निर्मिती असल्यामुळे समाजाच्या विविध भाव-भावना, इच्छा-आकांक्षा, रूढी-परंपरा, आचार-विचार, कल्पनाचातुर्थ, कल्पकता, कौशल्य, बुद्धीवैभव, मनोरंजनप्रधानता इत्यादींचे मनोज्ञ दर्शन त्यातून घडते.

म्हणींच्या व्याख्या-

'म्हण' हा शब्द संस्कृत धातू भण म्हणजे बोलणे यापासून अपभ्रष्ट होऊन बनला आहे. जे वाक्य किंवा वचन वारंवार म्हणण्यात येते ती 'म्हण' होय. संस्कृतमध्ये म्हणीला लोकोक्ती, प्रवाद, आभाणक, लोकप्रवाद, लौकिकगाथा अशा संज्ञा आढळतात.

''लोकांनी वारंवार म्हटलेले किंवा उच्चारलेले जे वाक्य ते म्हण. ज्यात काही अनुभव व उपदेश, माहिती, सार्वकालिक सत्य किंवा ज्ञान गोवले आहे, जे अल्पशब्दात्मक, जे वारंवार योजतात असे वचन किंवा वाक्य'' - वि. वि. भिडे

म्हणीची पहिली व्याख्या करण्याचा मान ॲरिस्टॉटलकडे जातो. म्हणीतले शहाणपण, थोडक्यात मोठा आशय व्यक्त करण्याचे सामर्थ्य पाहून तो मुग्ध झाला. म्हणींचा विस्तृत संग्रह करून त्याने म्हणीची व्याख्या केली. ॲरिस्टॉटलच्या मते, ''लोकोक्ती या प्राचीन तत्त्वज्ञानातील ऱ्हास पावलेल्या व नष्ट झालेल्या भागातील लघुत्वामुळे व अचूकपणामुळे सुरक्षित राहिलेले अवशेष आहेत.''

'दीर्घ अनुभवाचे लघुबोल' - स्पॅनिश ग्रंथकार सर्व्हांटीस

'अगदी मार्मिकपणे, शक्य तितक्या मोजक्या शब्दात, विदारक सत्य प्रकट करणारे वचन म्हणजे म्हण.' - अलेक्झांडर क्लॉप

''म्हण म्हणजे जनतेने आत्मसात केलेली उक्ती, मग तिचे मूळ

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001 *

साहित्यिक असो की लौकिक.'' - दुर्गा भागवत

''म्हण म्हणजे सर्वमान्य झालेल्या वैशिष्ट्यपूर्ण अर्थाचे संपूर्ण वाक्य.''
- र. वि. हेरवाडकर

''लघुता, सत्यता, व्यावहारिकता, ऋजुता, चटकदारपणा आणि बहुमान्यता हे गुण म्हण या समुच्चयात असलेच पाहिजेत... अनुभवाचे पाठबळ असल्याने निर्भीड बनलेले आणि जास्त विचारांना थोड्या जागेत पेलणारे, स्मरणी पटकन ठसतील असे जे सुसंगत शब्द ते म्हणजेच म्हण होय.'' - लीलाराजे पटवर्धन

थोडक्यात म्हण ही जनसंमत असून तिची भावना साधी, सुटसुटीत, चटकदार, अल्पाक्षरप्रधान असली पाहिजे. शिवाय तिला अनुभवाची दीर्घ परंपरा असली पाहिजे.

म्हणींचे स्वरूप-

म्हणी म्हणजे समाजाचा आरसा. त्यामध्ये मानवी आचार-विचारांचे चांगल्या-वाईट मनःप्रवृत्तींचे, नानाविध चाली-रीतींचे, विविध उद्योगधंद्यांचे, निरनिराळ्या नात्यागोत्यांचे आणि घटना-प्रसंगांचे प्रतिबिंब पडलेले असते. त्यामुळेच म्हणी ऐकणाऱ्याला बोध घेता येतो व बोलणाऱ्याला आपला अनुभव परिणामकारकपणे मांडता येतो. म्हणीचा अर्थ स्पष्ट व सहज समजण्यासारखा असतो. म्हणी या सुटसुटीत असून मोजक्या शब्दांत जास्त आशय व्यक्त करणाऱ्या असतात. उखाण्यासारख्याच पद्याकडे झुकलेल्या असतात. पद्यमय शैली व आखूड आकार ही म्हणींची दोन मुख्य अंगे असून प्रास व पद्याभास यांनी म्हणीला ठसका येतो.

'म्हण' ही मुख्यता सार्वजनिक अनुभवावर आधारलेली असते. तिची रचना सूत्रबद्ध, साहित्यिक शैलीप्रधान असते. लिखित वाङ्मयापेक्षा मौखिक परंपरेनेच अधिक प्रसार होतो. पिढ्यान्‌पिढ्या त्या चालत येतात. तिच्या शब्दयोजनेमध्ये यमक, प्रास, रूपक, अतिशयोक्ती याकडे विशेष लक्ष दिलेले असते. यमकामुळे म्हण लक्षात ठेवण्यास मदत होते. उदा. 'अति तेथे माती', 'बैल गेला नि झोपा केला' तसेच प्रासामुळेही म्हण लक्षात ठेवण्यास सोपी जाते, तिच्यात ठसकेबाजपणा येतो. उदा. 'नव्याचे

POONA-411001 * ST. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS *

नऊ दिवस', 'जनी जनार्दन', 'नाम्या नागवला, तुक्या उजवला', 'असल्याचा बाप, नसल्याची ताई', अतिशयोक्मीमुळे म्हणीला चटकदारपणा येतो. उदा. 'काटा मोडला, नायटा झाला', 'तळहाताने सूर्य झाकत नाही', 'पराचा कावळा', 'बोलघाट आणि सोन्या काठ.'

लघुत्व, सूक्ष्मत्व, सर्वसामान्यता आणि लोकप्रियता हे म्हणींचे गुण आहेत. बहुतेक म्हणी थोड्या शब्दांत व्यक्त झालेल्या व विशेष चटकदार दिसून येतात. उदा. 'उंटावरचा शहाणा, 'एकाच माळेचे मणी', 'पायामुळी परमेश्वर' म्हणीमध्ये निरर्थक व अनावश्यक शब्द गळून आवश्यक तेवढेच परंपरेने शिल्लक राहतात.

जीवनानुभवाचे सूक्ष्म निरीक्षण, अनुभवाची समृद्ध परंपरा, अभिव्यक्ती यांचे चित्रण म्हणीतून दिसून येते. उदा. 'सांग पाटला काय लिवूं?', दवूनं टाक कुठह ठेवू', 'बोली वामनाची करनी कसबाची', बहुतेक म्हणी चटकदार असतात. रूपक व अतिशयोक्तीमुळ म्हणीला चटकदारपणा प्राप्त होतो. म्हणीची रंजकता वाढते. उदा. 'बारा बैली खटला, ताल नाई पटला', 'लोक सांगे अन् कुपाले वांगे', 'लाज नाही लाजिले अन् मीठ नाही भाजीले' म्हणीची रंजनपरता वाढविण्यासाठी चमत्कृतीचा वापर केला जातो. या प्रकारच्या म्हणीत दोन गोष्टींची तुलना अपेक्षित असते. अनेकवेळा तुलना केलेल्या दोन गोष्टींमध्ये कुठलाच संबंध नसतो. हा संबंध ओढून-ताणून जोडला जातो. अशा म्हणीतून चमत्कृतीची अनुभूती येते व मनोरंजनही होते. उदा. 'शान बादशहाची, दुकान फुटाण्याचं', 'घरात नाही दाणा, बाजीराव म्हणा', 'पांड्याची म्हैस, देशपांड्याले ऊठबैस', 'पाटलाचं घोडं अन् महाराला भूषण', 'पाटलाची काय दशा, लोकाईनं धरल्या मिशा.'

लोकमान्यता आणि सार्वजनिकता हा म्हणींचा सर्वात महत्त्वाचा विशेष आहे. लोकमान्यता हीच खरी म्हणीची कसोटी आहे. 'म्हण' लोकसंगत, जनमान्य पाहिजे. व्यक्त होणारा आशय सार्वत्रिक अनुभवावर आधारलेला पाहिजे. संस्कृती, निसर्ग, आचरण, नैतिकता, समाजजीवन इत्यादी गोष्टींशी तिचे अतूट नाते असते. 'घोडी मेली वझ्यानं, अन् सिंगरू

ST MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS POONA-411001

मेलं येरझारीनं' ही म्हण सार्वत्रिक अनुभवावर आधारलेली आहे. स्वत: तयार केलेल्या म्हणीला सार्वत्रिकता प्राप्त होत नाही. 'अडला नारायण गाढवाचे पाय धरी' ही मराठीत प्रसिद्ध असणारी म्हण, पण 'अडला देश युनोचे पाय धरी' अशा स्वनिर्मित म्हणीला लोकमान्यता व स्वीकृती मिळणार नाही. कारण यामध्ये दिलेला दृष्टांत सर्वसामान्य माणसाला अपरिचित आहे. शिवाय तो तात्कालिक आहे, सार्वकालिक नाही. परंतु लोकमान्य म्हणीत, 'नारायण', 'गाढव' हे शब्द सार्वकालिक आहेत. परिचयामुळे ती म्हण शेकडो वर्षांपासून लोकांच्या तोंडी आहे.

म्हणींचे वर्गीकरण –

आशयाच्या दृष्टीने म्हणींचे वर्गीकरण –

१. नातेसंबंधावर आधारित म्हणी

२. शरीर अवयवावरून प्रचलित असलेल्या म्हणी

३. पशू-पक्षी आणि प्राणीविषयक म्हणी

४. विरोध, उपहास आणि विसंगतिदर्शक म्हणी

५. धर्म, व्यवहार नीतिसंबंधीच्या म्हणी

६. इतर प्रकारच्या म्हणी

१. नातेसंबंधावर आधारित म्हणी–

१) आई जेऊ घालीना, बाप भीक मागू देईना

२) बाप दाखव नाही तर श्राद्ध कर

३) लेकी बोले सुने लागे

४) आजा मेला नातू झाला

५) आवडीने केला पती, त्याला झाली रगतपिती

२. शरीर अवयवावरून प्रचलित असलेल्या म्हणी–

१) आंधळा मागतो एक डोळा अन् देव देतो दोन

२) आधी पोटोबा मग विठोबा

३) आपलेच दात आपलेच ओठ

MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS PUNA-411001

४) उचलली जीभ लावली टाळ्याला
५) दोन डोळे शेजारी भेट नाही संसारी

३. पशू-पक्षी आणि प्राणीविषयक म्हणी-

१) अतिशहाणा त्याचा बैल रिकामा
२) उंदराला मांजर साक्षी
३) कावळ्याच्या शापाने ढोर मरत नाही
४) गाढवाला गुळाची चव काय
५) गोगलगाय अन् पोटात पाय

४. विरोध, उपहास आणि विसंगतिदर्शक म्हणी-

१) आयजीच्या जिवावर बायजी उदार
२) आधीच उल्हास त्यात फाल्गुन मास
३) उतावळा नवरा गुडग्याला बाशिंग
४) खायला काळ, भुईला भार
५) न खात्या देवाला नैवेद्य

५. धर्म, व्यवहार नीतिसंबंधीच्या म्हणी-

१) ऐकावे जनाचे करावे मनाचे
२) गरज सरो वैद्य मरो
३) घरोघरी मातीच्या चुली
४) दगडा परीस ईट मऊ
५) अंथरूण पाहून पाय पसरावे

६. इतर प्रकारच्या म्हणी-

१) कर नाही त्याला डर नाही
२) घरचे झाले थोडे, व्याह्याने धाडले घोडे
३) रोज मरे त्याला कोण रडे

४) पदरी पडले पवित्र झाले

५) दोन्ही घरचा पाहुणा उपाशी

म्हण आणि उखाणा–

उखाणे आणि म्हणी यांची सांस्कृतिक परंपरा प्राचीन आहे. पद्यमयता, विनोद, मार्मिकपणा दोन्हींमध्ये आढळतो. दोन्हींमध्ये रूपकाचा आश्रय घेतला जातो. उखाण्याचा संबंध बौद्धिक कोड्याशी तर म्हणीचा संबंध कथेशी असतो. विनोदनिर्मिती हे दोहोंच्या लोकप्रियतेचे कारण आहे. सहजसुंदर विनोद प्रामुख्याने विसंगती, विडंबन व उपरोधातून जाणवतो.

लोकसाहित्याचे लेणे म्हणून लोकसाहित्यात व लोकजीवनात महत्त्वपूर्ण स्थान असलेल्या उखाणा व म्हणींची ही सर्वसामान्य जनांची निर्मिती असल्यामुळे समाजाच्या भावभावना, रूढी-परंपरा, आचार-विचार, कल्पनाचातुर्य, बुद्धिवैभव, मनोरंजनप्रधानता आदींचे मनोज्ञ दर्शन त्यातून घडते.

संदर्भ :

१. रामचंद्र चिंतामण ढेरे, 'संतसाहित्य आणि लोकसाहित्य', श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे, प्रथमावृत्ती, १९७८

२. गं. ना. मोरजे, 'लोकसाहित्य - एक स्वतंत्र अभ्यास क्षेत्र', दास्ताने प्रकाशन, पुणे, आवृत्ती पहिली, १९८५

३. संपादक रा. ग. जाधव, 'मराठी वाङ्मयाचा इतिहास, खंड सातवा : १९५० ते २०००, भाग पहिला, महाराष्ट्र साहित्य परिषद, पुणे

४. डॉ. शरद व्यवहारे, 'लोकसाहित्य - संकल्पना स्वरूप', तिरूपती प्रकाशन, परभणी, द्वितीय आवृत्ती, २००४

५. डॉ. पुरुषोत्तम कालभूत, 'लोकसाहित्य स्वरूप आणि विवेचन', विजय प्रकाशन, नागपूर, पहिली आवृत्ती, २००७

६. Mr. Vikaspedia . in / education.

■

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001 *

HINDUSTANI CLASSICAL MUSIC: A STUDY FROM SOCIOLOGICAL APPROACH

Book

Dr. Vaishali Joshi.

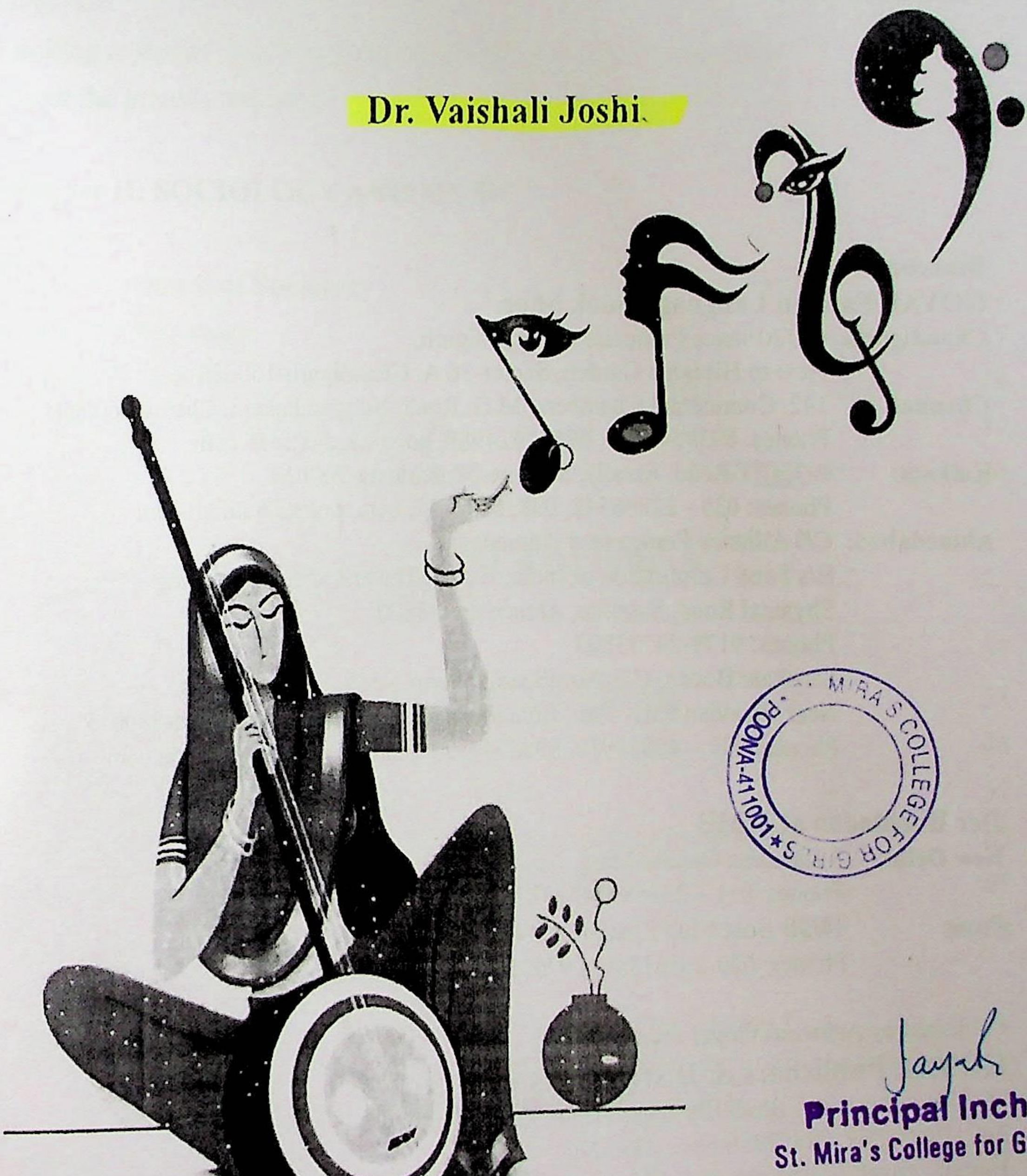

ST. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001

Jayashree

Principal Incharge
St. Mira's College for Girls, Pune.

GOYAL
Foreign Language Books

© 2018 Dr. Vaishali Joshi
© 2018 GOYAL Publishers & Distributors Pvt. Ltd, India.

All rights reserved. No part of this book maybe reproduced or copied in any form or by any means – graphic design, illustrations, electronic, or mechanical, including photocopying, taping, or information storage and retrieval systems – without written permission of the publisher.

First Edition : 2018

Branches:

GOYAL Foreign Language Book Shop

Chandigarh: C/0 Alliance Française de Chandigarh, Next to Hibiscus Garden, Sector-36 A, Chandigarh-160036

Chennai: 142, Continental Chambers, M.G. Road, Nungambakam, Chennai-600034 Phones: 8939546515, 09842624989, goyal@goyalsaab.com

Kolkata: P-7, CIT Road, Entally, Scheme-52, Kolkata-700014 Phones: 033 - 22866542, 09830141141, ocmbooks@hotmail.com

Ahmedabad: C/0 Alliance Française d'Ahmedabad B/s Food Corporation of India, Himali Tower Lane, Manekbaug Shyamal Road, Satellite, Ahmedabad-380015 Phones: 9179-26733800
Sanskaar Books, C/o WordSearch, Shop No. 6, Satyam Status Near Chandan Party Plot, Ramdevnagar, Satellite, Ahmedabad-380015 Phones: 079 – 40061910, 09825479247, sanskaarbooks@yahoo.com

Der Buchladen at MMB

New Delhi: 3 Kasturba Gandhi Marg, New Delhi- 110001 Phones: 011 – 23358534, 23329506, goyal@goyalsaab.com

Pune: 14/3B Boat Club Road, Pune-411001 Phones: 020-26161340, 09762168020, pune@goyalsaab.com

Published by **Ashwani Goyal** for:

GOYAL Publishers & Distributors Pvt. Ltd.
86, U.B. (University Block) Jawahar Nagar, Delhi-110007
Tel. : 23858362, 23852986 Fax : 23850961
E-mail : goyal@goyalsaab.com Website : www.goyalsaab.com

Designed by : **Kamal Kumar**

Printed in India

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS POONA-411001

Table of contents

Page No.

Chapter I: INTRODUCTION

Overview 1

Looking at Indian classical music from Sociological Perspective 2

About the present research 6

Chapter II: SOCIOLOGY AND MUSIC

Overview 13

Art in the context of Sociology 13

Culture in Sociology 15

Sociology of Music 18

Indian classical Music and Sociology 27

The need of a synchronizing framework 34

Chapter III: HISTORICAL OVERVIEW OF INDIAN CLASSICAL MUSIC

Overview 37

From Vedas to *Sangeet Ratnakar*: The Textual Tradition 38

From *Dhrupad* to *Khayal*: Widening horizons 46

The colonial period: Classicization of music 57

Pandit Vishnu Digambar Paluskar and the Modernization of music 65

Modern pedagogy and institutionalization of music 67

Music, nation and gender 68

Chapter IV: GANDHARVA MAHAVIDYALAYA IN PUNE: MUSIC EDUCATION FROM SOCIAL RESPONSIBILITY TO MARKETABILITY

Overview 71

Section A: GMV and musical milieu of Pune 71

Hindustani classical music in Maharashtra 71

Pune and the political economy of Maharashtra 75

ST. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS * POONA-411001 *

Pune as the centre of brahmanical hegemonic power 77
Musical milieu in Pune 82
Music, public sphere and middle class 88
Section B: Life and Times of GMV in Pune 92
GMV under Vinayakbua Patwardhan: Music education as social responsibility 92
Maharashtra Sangeet 98
Women's music education 105
Consolidation of GMV 107
Adapting to changing times 112

Chapter V: MUSIC AS CULTURAL HEGEMONY
Overview 118
Inside GMV 119
Music in classroom: Creation of a *pathadi* (closed system) 127
Institutionalized pedagogy 127
Focus on the written 133
Creation of a shared meaning of 'classical' 135
Teacher at GMV: A Guru re-contextualized 139
Under-current of Tradition 148
Inclusion and exclusion in creating homogeneous base 151
Anchorage in middle class 151
Inclusion of women 153
Prominence of Hindu culture 154
Balancing the contradictions 155
Spread of music vs. music for spread 156
Altruism vs. pragmatism 159
Institutionalization vs. autocratic development 160
Music as cultural hegemony 162
Music as experience 163

Chapter VI: REFLECTIONS
Reflecting on the work 167
Further areas of inquiry 176
GLOSSARY 178
REFERENCES 186

St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS POONA-411001

APPENDICES

APPENDIX I: A Note on Gwalior Parampara 195

APPENDIX II: Supplementary documents for Chapter V 196

Figure A	Student oriented focus – First Annual report of GMV
Figure B	Raga Vidnyan – Crucial learning and teaching aid
Figure C	Support from eminent persons
Figure D	Upper caste middle class patronage
Figure E	Minutes of the first meeting of the first Executive Board
Figure F	Books useful for examinations
Figure G	Syllabus for Praveshika
Figure H	Marathi bandish of the Bal Sangeet
Figure I	List of students of Vinayakbua and GMV
Figure J	Teacher-student-Teacher
Figure K	Active support of the elite class
Figure L	Hindu calendar for holidays
Figure M	A book dedicated to Shankaracharya Kurtakoti

****

St. M... FOR GIRLS * POONA-411001 *

★St. MIRA'S COLLEGE FOR GIRLS★POONA-411001

GOYAL SaaB

GOYAL Publishers & Distributors Pvt. Ltd.
86, U.B. Jawahar Nagar, Kamla Nagar, Delhi-110007 (INDIA)
Tel.: +91 11 23858362/23852986 Fax : +91 11 23850961
e-mail: goyal@goyalsaab.com • website: www.goyalsaab.com
NEW DELHI • AHMEDABAD • KOLKATA • PUNE • CHENNAI • CHANDIGARH

₹ 195
ISBN 978-93-88141-43-7